

ПИРОТСКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД

ФОРМИРАЊЕ ОДРЕДА

Непрестано јачање ослободилачког покрета доводило је окупатора до беса, поготову чињеница да су у партизане све масовније одлазили омладинци из града и села око Пирота (Крупца, Великог Јовановца, Трњана, Ђиладана, Блата и др.). После одласка сваке групе следила су хапшења и интернирања чланова њихових породица. Упркос томе, на Старој планини и на пункту у Лужници окупљао се све већи број бораца. Средином фебруара 1944. године стигли су: Душан Јончић Марко, Милорад Пејчић Станко, ученици и др Лзубиша Ристић, сви из Пирота,³⁰⁾ Александар Бошковић, Милорад Ж. Николић, Славољуб Јовановић,³¹⁾ Момир Милошевић и Иван Костадиновић, сви из Блата; Душко Петровић и Славко Ршрић из Барје Чифлука. До почетка априла стигли су и Јова Николић из Пирота, Виден Баџић, Добричко Стојановић Гарга, Радомир Јовановић Бата, Веља Јовановић, Благоје Станојевић и Данило Ранчић, сви из Раснице.

Они су, како је ко пристизао, ступали у Црнотравски партизански одред у којем су већ били Живадин Илић Рајко и Предраг Илић Џуца из Петровца. Сви борци из пиротског краја су, у првој половини априла, издвојени из Црнотравског НОП одреда ради формирања новог Пиротског партизанског

30) Душко Јончић, Лзубиша Ристић и Петар Маринковић, још у јесен 1943. по договору са Димитријем Стефановићем и Велимиром Костићем, отишли су у Висок да би ступили у партизане. Међутим, због снажних потера бугарских јединица у то време, враћени су у Пирот са задатком да припремају групе за одлазак у партизане. У децембру 1943. већа група је била спремна за одлазак, али никако није могла да успостави везу с теренским радницима у Високу. Тек фебруара успостављена је веза с Предрагом Бошковићем који је деловао у Лужници.

31) Славољуб Јовановић, кројачки радник и синдикални активиста између два рата у Баточини, сарадник ослободилачког покрета од 1941. године, погинуо је марта 1944. на Малом Чемернику, приликом пробоја наших снага из Црне Траве за Македонију.

одреда. У његове редове је из црнотравског одреда ступило 27 Црнотраваца и Лужничана: Лазар и Милован Китановић, Стојан Рајковић, Стајко Јовановић и Бора Лепојевић из Црвене Јабукe; Тренча Голубовић, Тоза Томић Милић и Светослав Илић, из Градског; Мирко Савић из Црвене Јабукe; Стољко Стоиљковић, Миодраг Стојковић, Драгољуб Соколовић и Бора Павловић, из Калне; Ратка Митић из Црне Траве; Десемир Миладиновић из Стрелца; Сава Игњатовић, Бошко Савић, Александар Аца и Зарије Благојевић из Студене; Радисав и Рајко Крстић, из Јабукe; Јован Јовановић, из Душевца, Петар Стојановић и Александар Аца Виденовић из Кијевца.

Деветог априла 1944, у селу Јабукeвику у Лужници, одређен је штаб Пиротског партизанског одреда. За команданта је именован Зарије Благојевић, земљорадник из Студене, за заменика команданта Лазар Китановић, зидар из Црвене Јабукe, за политичког комесара Илић Живадин Рајко, земљорадник из Петровца, за његовог заменика Предраг Илић Џуца, ученик из Петровца, за интенданта Јован Николић Јоца, из Пирота, за референта санитета Ратка Митић из Црне Траве, а за омладинског руководиоца Душан Јончић, ученик из Пирота.

Од бораца из Црнотравског НОП одреда формирана је Пиротска партизанска чета, која је са штабом будућег Пиротског одреда остала скоро месец дана на терену Лужнице и Црне Траве, извршавајући задатке које јој је постављало политичка руководство на слободној територији. Чета је учествовала, у ноћи 21/22. априла 1944, с јединицама 5. јужноморавске бригаде, којој је била придодата, у нападу на железничку станицу Суково, суковски железнички мост и железничку пругу за рудник Звонце. Том приликом срушен је мост, оштећене су скретнице на станици и уништено 20 вагона са разним материјалом и две локомотиве, оштећена пруга на 17 места и спаљена општина, заплењена два пушкомитраљеца, 24 пушке, 30 бомби и 150 кг динамита.^{32>} Чета је 23. априла учествовала и у борби у Кијевцу против делова бугарског 50. пешадијског пука, у којој су убијена 83 бугарска војника а четири су заробљена. У тим борбама Бригада и Пиротска чета имали су шест мртвих и 11 рањених бораца.

После акције у Сукову и Кијевцу, штаб Пиротског одреда са својом четом издвојен је из састава 5. јужноморавске бри-

³²⁾ Извештај Окружног комитета КПЈ за Пирот од 26. априла 1944. Покрајинском комитету КПЈ за Србију о дејствима 5. јужноморавске бригаде и војно-политичкој ситуацији у пиротском округу. *Зборник НОР-а*, том I, књ. 20, док. бр. 144.

гаде и дедовао је самостално све до доласка групе бораца из Висока. Њима је 3. маја уручен део наоружања, одеће и друге опреме коју су савезници ваздушним путем допремили на слободну територију Црне Траве и Лужнице. Сва та опрема и наоружање били су намењени Пиротском партизанском одреду. Највећи део је, међутим, уступљен борцима тек формиране бугарске 1. софијске партизанске бригаде.³³⁾

Пиротски партизански одред формиран је 4. маја у Студени. Смотру строја,^{34>} у којем је било више од 110 бораца сврстаних у две чете, обавили су Видоје Смилевски, секретар Окружног комитета КПЈ за пиротски округ и Предраг Бошковић, секретар Среског комитета КПЈ нишавског среза. Одред је формиран у јеку велике мајске офанзиве окупатора, у којој је учествовало око 50.000 бугарских војника, под командом генерала Бојева, команданта 5. бугарске армије.

На дан формирања Одред, командир 1. чете био је Милован Китановић, заменик командира Бора Павловић, политички комесар Момир Милошевић, помоћник политичког комесара Тихомир Кирић, економ Момчило Борђевић Слободан и санитетски референт Божидар Спасић.

У команди 2. чете налазили су се: Божидар Костић Бранко, командир, Ранко Јонтић, заменик командира, Тодор Најдановић Јова, политички комесар, Михајло Јововић, помоћник комесара, Милорад Митић, економ и Емилија Манчић Слободанка, референт санитета.

Командири водова у 1. и 2. чети били су: Драгољуб Соколовић, Сава Игњатовић, Јова Јовановић Дучевац и Милић Илић, а политички делегати водова и омладински руководиоци: Каменко Борђевић, Никола Антић, Сениша Бирић и Милорад Пејчић.

На маршу Пиротског одреда из Лужнице за Стару планину састав команде 1. чете претрпео је мању измену, јер је њен економ Момчило Борђевић Слободан^{35>} на Дреновој глави отишао из Одред и вратио се у позадину. Тамо је радио на окупљању нових бораца, проналажењу оружја, сакупљању

³³⁾ У ноћи између 2. и 3. маја, у селу Кални код Власотинаца формирана је 1. софијска партизанска бригада од људства са бугарске територије.

^{34>} У прилогу Николе Антића, *Пиротски партизански одред*, Пиротски зборник 6/1974. стоји да је одред формиран 3. маја. Већина учесника, међутим, сматра да је Одред формиран 4. маја. Један од њих, Бранко Костић, каже да су са Старе планине у Студену стигли 3. маја ујутро. У Студени, која је била под снегом, дочекао их је штаб Одред. Истог дана су извршене све припреме а чин фтмирања је обављен сутрадан, 4. маја.

³⁵⁾ Момчило Борђевић је био познат и под именом Моша Татабибица.

одеће, хране, санитетског и другог материјала за јединице. Тај одважни, упорни, сналажливи и поуздани борац и секретар прве партијске организације у пиротском крају постигао је више него и један други учесник рата тога краја у организовању НОП-а, стварању органе нове народне власти, скривању и неговању рањених и болесних другова, откривању и кажњавању сарадника окупатора.

Њему су се у сваком месту у које би дошао сва врата отварао у ма које доба дана или ноћи закуцао, јер су му сви веровали, па је и од обичних људи, који се дотад ничим нису истицали, стварао поуздане сараднике НОП-а.

Слободан је, по сећању Станка Младеновића, био »прави мајстор да надмудри противника, да избегне опасност која му је са више стране претила, да се појави тамо где му се нико није надао. Више пута, усред дана, чак на пазарни дан, долазио је прерушен у сам Пирот, да би се кроз прави честар агента, полицајца и бугарских доушника, пробио до сарадника НОП-а, дотурио им пропагандни материјал, упознао их с новим задацима, преузео оружје или муницију, повео компромитованог активисту у партизанску јединицу. Кретао се брзо и лако, као прави хајдук, смркавао би, рецимо, у Добром Долу, свањивао у Станичењу; посред дана, наочиглед многих, газио би Нишаву да би, с преласком са једног на други терен, приметно траг гониоцима».³⁶ Момчило Борђевић Слободан улазио је у Пирот прерушен у сељанку са преслицом и вретеном у руци и то је чинио више пута, па је, као тамошње сељанке, ишао предући. Било је случајева да га људи на улици препознају, али га нико није одао.

Такав Слободан, који је сурову револуционарну школу прошао као столарски шегрт, синдикално организован у Пироту, а затим у Београду, после свега што је од 1941. учинио за ослободилачки покрет у Пироту и широј околини, постављен је, маја 1944. године, за економа чете. За све који су добро познавали Момчила Борђевића Слободана ова одлука била је колико изненађујућа толико и неразумљива.

Незадовољан, ваљда, таквим решењем, Слободан је на Дреновој глави, пред полазак Одред у Војнеговац, изашао из строја чете и затражио од штаба Одред дозволу да и даље ради у позадини и то на најопаснијем терену, у Буцаку. Штаб Одред му је дозволио одлазак. Пред стројем је Слободан затражио добровољца, за пратиоца. Пријавили су се Борђе и

³⁶) Слобода, 13. децембар 1986, Пирот.

Часлав Јовановић, обојица из Сопота, које је баш Слободан довео у Одред. С њима је кренуо ка Буцаку. Нешто касније прикључили су им се Мирко Тошић и Јордан Пешић, такође из Сопота. Већ 3. јула Слободана су, код села Куманова, на чудан начин убили његови пратиоци. Зашто и како, ни до данас није довољно истражено, ни документовано објашњено.

Занимљива је и појединост да је последњих дана јуна Момир Милошевић, политички комесар 2. чете, добио задатак од штаба Одред (по куриру) да пронађе Слободана Борђевића и под стражом га спроведе у штаб Одред због његове самовоље. Милошевић је упутио патроле, али га оне нису пронашле, а убрзо је стигла вест да су Слободана убили његови пратиоци.³⁷⁾

ОДРЕД НА СТАРОЈ ПЛАНИНИ

Одмах после формирања Пиротски одред се пребацио у Влшиш, са задатком да истури обезбеђење према бугарским упориштима у Дучевцу, Кијевцу и Столу. Борци који нису били на обезбеђењу обучавани су у руковању оружјем које су добили у Студени.

Основни задатак Пиротског одреда био је јачање НОП-а и борба против окупаторских снага на најужем подручју Пирота и горњег Понишавља, па је 12. маја наставио покрет из Влшиша у Понишавље. За време марша, Одред је недалеко од Царев дела, уочио колону бугарске војске, јачине пука, која се кретала из упоришта на Тумби. У исто време је стигло обавештење да друге, исто тако јаке снаге наступају из Власотинца, Своћа, Љубераће и Стола, с циљем да изврше напад и униште партизанске снаге на подручју Лужнице.

Пиротски одред се вештим маневром извукао из замке, у коју је требало да упадне, и 16. маја се пребацио на Дренову главу, да би истог дана наставио покрет преко Петровца и Крупца ка горњем Високу.³⁸⁾

У Ковачеву, изнад Рсаваца, Одред су дочекали политички радници са терена, Димитрије Стефановић Нишавац и Милутин Минић Секула, са десетак нових бораца, међу којима је било и пет омладинаца из Крупца (Властимир Николић, Мирован Потић, Ваца Тричковић, Витомир Костић и Милорад

³⁷⁾ Казивање Момира Милошевића, аутору Милораду Мадићу, априла 1978. год.

³⁸⁾ В. Потић, *Борбе за ослобођење Пирога и околине*, рукопис. Копија код аутора М. Мадића.

Мадић) који су донели шест пушака и један пушкомитраљез. Нови борци су под руководством теренских радника, 15. маја, у изненадној акцији, запленили комплетну комору бугарске полиције у Височкој Ржани, са већом количином хране и нешто одеће и обуће.

Убрзо је из околних села пристигло још двадесетак бораца, па је Одред у другој половини маја бројао више од 140 наоружаних партизана.

По доласку у Висок, припадници Одред почели су да окупљају симпатизере НОП-а. Обилазили су и околна села, организовали зборове с народом, стварали народноослободилачке одборе тамо где их још није било. Тако је практично престала да постоји бугарска окупаторска власт у насељима Висока, од Темске до Дојкинаца, осим у Лукањи и Височној Ржани, где је окупатор имао јаке полицијске посаде. Дошавши, међутим, до података о јачини и наоружању Пиротског партизанског одреда, у који су свакодневно стизале нове групе бораца, бугарски фашисти су били приморани да повуку своје полицијске снаге из Лукање и Височке Ржане. На тај начин је настала велика слободна територија на десној обали Нишаве од Пирота до Димитровграда и од Темске до Калне. На левој обали Нишаве већ је постојала слободна територија од Цариброда до Врања и Куманова, па је Пиротски НОП одред добио велике могућности за маневрисање. И у селима око Пирота (у Градашници на пример), припадници органа бугарских власти нису се више осећали безбедним, па су напуштали своје канцеларије и станове у селу и одлазили у Пирот. То су чинили и неки сарадници окупатора, кријући од мештана своје станове у граду.

Деловање Пиротског НОП одреда све више се осећало на територији царибродског среза, настањеног претежно бугарским живљем. Са тог терена у Пиротском одреду је било пет бораца. Негде крајем маја, штаб Пиротског одреда, по одобрењу ОК КПЈ пиротског округа, а после договора с друговима из Цариброда и теренским радницима Божидаром Колићем, Србом Златковићем и Гаврилом Видановићем, одлучио је да се из Пиротског одреда издвоје другови који потичу из насеља царибродског среза и четири бораца из нишавског среза, који ће чинити језгро будућег Царибродског партизанског одреда. Одлуку о формирању тог одреда донео је ОК КПЈ Пирот, а све задатке око његовог формирања обавио је штаб Пиротског одреда, уз помоћ Предрага Бошковића Павла, секре-

тара Среског комитета КПЈ за ишавски срез, и теренских радника Гаврила Видановића Сазде и Петра Потиха Височког, који су већ били створили организације НОП-а у Цариброду, Криводолу, Каменици, Сенокосу, Желуши и другим селима.

На дан формирања, 2. јуна 1944. године, у Јотинци код Росомача, Царибродски одред је имао 34 бораца, међу њима и четири Пироћанца из Пиротског одреда (Драгољуб Станковић Дракче, Драгољуб Станковић Гагула, Милорад Пејчић Станко и Милорад Јовановић Ватра). Сви они су се убрзо вратили у Пиротски одред, сем Драгољуба Станковића Дракчета, који је остао у Царибродском одреду до ослобођења Пирота и Цариброда.

Царибродски одред је већ крајем августа бројао 55 бораца. Дан његовог формирања, 2. јун, обележен је једновременим акцијама Пиротског одреда у Крупцу (највећем селу Понишавља), недалеко од Пирота и Царибродског одреда, у Славињи, Каменици и Сенокосу.

Пиротски одред је најпре прекинуо телефонске везе Крупа са бугарским гарнизонам у Пироту, као и везе према Цариброду и Софији, а затим извршио снажан и изненадни напад на полицијску станицу. Том приликом, полицајци нису имали времена да испале ниједан метак, већ су се панично разбежали. Истовремено је спаљена и млекарна у којој се производио сир и качкаваљ за бугарску и немачку војску. Заплењени део готових млечних производа је отпремљен товарним коњима у партизанске базе код Брлога и Дојкинаца, а део је подељен становништву.

После ових акција Пиротски одред је дејствовао око Брлога, Дојкинаца, Паклештице и Беле, а Царибродски на територији Росомача и Јеловице. Мање групе бораца Пиротског одреда силазиле су у села поред Нишаве (Крупац, Велики Јовановац, Трњана), где су разоружавале издајнике које је окупатор снабдео пушкама и бомбама. Тако је, 19. јуна, група партизана 1. чете (у којој су били Драгољуб Соколовић командир 1. вода, Јован Јовановић Дучевац политички делегат 2. вода, Вуле Васић борац 1. вода и Властимир Потих борац 2. вода), по задатку штаба Одред, упала у Одоровце где је разоружала бугарског полицајца и конфисковала радио-апарат на батерије за потребе Одред, а затим сишла у долину Нишаве и у селу Трњане разоружала бугарског сарадника Тошу »Пилићара«. Уз пут је група свратила у Велики Јовановац где су јој се придружила четири нова бораца: Ратко Костић и

Вилотије Стаиојевић, подофицири бивше југословенске војске, Богдан Станојевић, учитељ и Светислав Апостоловић, земљорадник.

У другој половини јуна Пиротски одред се, у Гостуши, нашао на удару јаким бугарским снага које су вршиле претрес целог Висока. Да би избегао окружење, Одред је добро смишљеним маневром прешао за једну ноћ више од 40 км, и преко Белана, Засковаца, Бабиног зуба и Миџора избио изнад Топлог Дола иза лећа Бугарима. Када су, сутрадан, бугарске јединице наставиле претрес терена према Буџаку, Одред је сишао у Топли Дол, снабдео се храном и вратио у Широке луке. Ту се Одред, крајем јуна, на основу ранијег договора, срео са бугарским Фердинандским партизанским одредом, који ће до краја августа дејствовати заједно са пиротским и Царибродским НОП одредом на простору горњег Понишавља, јер је у Бугарској био изложен јакој потери војних и полицијских снага.

Најзначајнији резултати заједничких дејстава сва три одреда свакако су били јачање међусобног поверења и сарадње бугарског и српског народа, који су у прошлости, готово непрекидно, били у завади. Први пут у историји пиротског краја у српска села улазиле су бугарске оружане јединице, а да нису окупатори, па су добросуседски прихватане. И становници бугарских села су прихватили борце Пиротског и Царибродског НОП одреда, иако су страховали од одмазде, јер су знали за злодела бугарских фашиста над српским народом.

НА СТРАШНОЈ ЧУКИ

Трећег јула 1944, јединице Пиротског и Фердинандског одреда заданиле су на Ковачеву, брду изнад Брлога. На Страшној чуки истурена су борбена обезбеђења према Височкој Ржани и Рсавцима. За време одмора команданти одреда Зарије Благојевић и Бојко Тодоров припремали су са својим сарадницима планове заједничких борбених дејстава, а борци су, у рововима заосталим из првог светског рата, чистили оружје, подешавали опрему и одећу. Радио је емитовао јутарњи програм.

Нешто пре 10 часова на истурену предстражу наишла је, из Височке Ржане, претходница бугарске потерне јединице јачине једног батаљона. Обезбеђења Одреда спремно су је дочекала ватром. Првим хиџама покошен је један бугарски

официр. Пало је и неколико непријатељевих војника. За то време остали борци одреда су посели положаје на правцима надирања бугарских јединица.

Према распореду и кретању бугарских јединица, било је очигледно да су добро обавештене о боравку партизана на Ковачеву и да им је намера да им зађу иза леђа. Међутим, намера им је осујећена жилавим отпором истурених борбених обезбеђења и брзим изласком главнине оба одреда на положаје погодне за одбрану. Борба је трајала око два сата. У време најжешћег напада бугарских снага, »командант Фердинандског одреда Бојко Тодоров је у стојећем ставу« - сећа се Властимир Потих, који је био у непосредној близини - »довикивао бугарским војницима на супротној страни да се предају, јер су овде бугарски и српски партизани, који се боре за уништење фашизма. У том тренутку једно парче пушчаног дум-дум зрна ударило је у камен, одскочило и окрзнуло Бојка у слепоочницу. Болничарка Пиротског одреда брзо се ту нашла, превила му рану и Бојко је, са завојем на глави, наставио борбу«.

У овој борби, иако бројчано надмоћнија и боље наоружана, бугарска потерна јединица је претрпела пораз. Наишавши на снажан отпор била је принуђена да се повуче, са једним убијеним официром и више мртвих и рањених војника. После борбе, у смирај дана, оба одреда кренула су са Ковачева у правцу Брлога и Дојкинаца. Наредних дана, сталним маневрима, избегавали су бугарске потере, које су, због неуспеха на Страшној чуки и у потрази за партизанима, свој бес искаљивале над недужним и ненаоружаним становништвом. У свом безумљу, растргли су коњима Јерину Николић, партизанску мајку из Крупца; у селу Камику, злогласни фашиста Љубен Стојанов, официр »ловне роте«, убио је осамнаестогодишњег Драгомира Здравковића на орању, наочиглед Драгомирове мајке.³⁹⁾ Стојанов није могао да прође кроз село, а да неког не убије. Саву Најдановића из Копривштице везали су коњу за реп и тако га вукли док није издахнуо; Костадина Миличића из Малог Јовановца, Дукадинку Борћевић из Крупца и Јанаћка Петровића из Великог Јовановца терали су чак на висове Старе планине и после зверског мучења их убили и бацили низ литице; у непосредној близини Цареве чесме убили су три човека из Рсавца и Височке Ржане, који су ишли путем; крајем јуна ухватили су Борћа Савића, Петра Андрејевића, Димитрија Живковића, Сретена Борћевића, Александра Игића,

³⁹⁾ Летопис Основне школе у Камику.

Борђа Костића и Петра Костића, партизанске сараднике из Рсаваца и Василија Николића, бившег жандармеријског наредника, водили их распетих руку до вртопа близу Копрене на југословенско-бугарској граници, где су их, после мрцварења, убили и бацили низ литице Каца камена; стрељали су још десетак људи из околних села. Ова злодела, међутим, нису застрашила људе Понишавља, који су све масовније ступали у Пиротски и Царибродски партизански одред.

РЕОРГАНИЗАЦИЈА ОДРЕДА

Прилив нових бораца омогућио је да се образује и 3. чета Пиротског одреда. Чета је формирана 7. јула 1944. у Широким лукама. Том приликом дошло је и до промена у саставу команди осталих чета: командир 1. чете Милован Китановић, политички комесар Моша Милошевић, заменик командира Драгољуб Соколовић, заменик политичког комесара Власта Потић, санитарски референт Божидар Спасић, економ Светислав Илић из Градског; командир 2. чете Бора Павловић, политички комесар Вуле Васић, заменик командира Ранко Јонтић, заменик политичког комесара Тихомир Бирић, санитарски референт Марица Борђевић, економ Предраг Кирић; командир 3. чете Божидар Костић Бранко, политички комесар Тодор Најдановић, заменик командира Виден Ваџић, заменик политичког комесара Михајло Јововић Марко, санитарски референт Емилија Манчић Слободанка, економ Миле Митић.

Да би се истовремено обухватио што шири терен и спречио сваки вид пљачке народа од стране окупатора, свакој чети је одређен рејон и правац дејства. Прва чета, са политичким комесаром Одред Живадином Илићем, замеником команданта Лазаром Китановићем и санитарским референтом Ратком Митићем упућена је на леву обалу Нишаве, у правцу Лужнице а 2. чета са командантом Одред Заријем Благојевићем, замеником политичког комесара Предрагом Илићем и интендантом Јованом Николићем остала је у Високу, усклађујући своја дејства с Царибродским и Фердинандским одредом; 3. чета, са омладинским руководиоцем Одред Душаном Јончићем, упућена је преко Топлог дола у правцу Буцака.

Са 1. четом је пошла и група бораца и руководиоца бугарског Фердинандског одреда, међу њима и члан ЦК Бугарске радничке партије Димо Дичев, да би се састали с члановима Главног штаба НОВ и ПО Србије и прихватили оружје

и муницију за свој одред. Ноћу уочи 8. јула, за време марша ка Лужници извидница и чело колоне упали су у аутоматску ватру бугарске заседе, која је била у близини. Из партизанске колоне нико није страдао, јер је била ниже, у мртвом углу. Борци су на брзину заузели заклон. Комесар Одрета Живадин Илић је хитро реаговао: зграбивши пушкомитраљез упутио је неколико рафала према бугарској заседи, која је већ била угрожена противдејством с бока. Тако је бугарска заседа ућуткана, а партизанска колона је 9. јула, у предвечерје, стигла у планинско насеље Камик. Ту су лужнички курири прихватили бугарске партизане и повели их у Главни штаб НОВ и ПО Србије.

Наредних неколико дана 1. чета је обилазила села у средишњем делу Лужнице, да би се средином јула, према ранијем договору, у рејону Царев Дела и Беровице, поново срела с бугарским партизанима који су се вратили из Главног штаба Србије. Ту је сачињен план заједничких акција у Великом Јовановцу, Власима, Расници, Барје Чифлику и на железничкој прузи Суково-Ракита, код села Власи.

Најзначајнија акција била је на железничкој прузи коју су извели политички комесар Одрета Живадин Илић, заменик команданта Лазар Китановић, санитетски референт Одрета Ратка Митић и три борца Фердинандског одреда. Они су, 15. јула, сазнали од чобана да је на прузи Суково-Ракита, после априлске акције 5. јужноморавске бригаде, остала само једна композиција која свакодневно, увек у одређено време, превози камени угаљ. На основу тих података одлучили су да акцију изведу поподне, на другом километру, северно од села Власи, код пружног моста, где се локомотива могла уништити без експлозива.

У 16 часова воз је отишао за Ракиту, а учесници акције су, заузевши места, чекали да се врати са вагонима пуним угља. Лазар Китановић, у униформи бугарског полицајца, имао је задатак да заустави локомотиву. Када је воз ушао у кривину испред моста, партизани су се изненадили што је последњи вагон путнички. Ипак, акција је настављена по плану. Локомотива је писком најавила прелазак преко моста. У том тренутку Лазар Китановић је изашао на пругу и дао знак да воз стане. Машиновоћа је упорно тражио да прође, али је ипак зауставио воз баш на мосту, како је било планирано. Прозори путничког вагона одмах су се окитили пушчаним цевима. Међутим, то партизане није збунило. Испалили су неко-

лико упозоравајућих рафала из пушкомитраљеза и аутомата изнад вагона. У исто време Ратка Митић се створила поред вагона, хитро ускочила у њега и са упереним аутоматом наредила: »Доле оружје, руке увис, предајте се!« За њом су у вагон ускочила још два борца. Пред упереним оружјем сви путници су побацали оружје и подигли руке увис. У вагону је било 16 војника, два подофицира и пуковник Влов, командант пука на Тумби, који је са својом пратњом пошао у Софију, на позив министра војске.⁴⁰⁾

Акција је била успешна: шест партизана заробило је 19 бугарских војника, подофицира и официра. Пошто су покупили оружје, партизани су ручним дизалицама, и уз помоћ заробљеника, срушили локомотиву у реку. Били су у дилеми шта да раде са заробљеницима. Било је предлога да их поведу, или побију. Ипак, одлучено је да им се скине одећа и да се пусте. Политички комесар је касније због таквог поступка критикован, мада је пуштање заробљеника широко одјекнуло.

Као реакција на ову акцију, сутрадан су кренуле војне и полицијске потере из Пирота, Цариброда и са Тумбе да блокирају насеља на Влашкој планини, ради обрачуна са партизанима. Пошто им то није успело, терорисали су невинне људе, а петорицу недужних сељака су стрељали.

И остале групе 1. чете успешно су обавиле своје задатке. У Расници је разбијена полицијска посада, заробљена су два полицајца, заплењено њихово оружје и муниција и спаљена општинска архива. У селу Власи ухваћен је бугарски чиновник који је дошао из Цариброда да убире порез, а подаци о пореском задужењу становништва су уништени.

Друга и 3. чета су на својим теренима ликвидирале кметске намеснике по селима и спречавале коришћење економских потенцијала тог краја од стране непријатеља (принудни откуп вуне и млека, експлоатација шума, убирање летине).

Плен млечних производа, из млекара које су радиле за потребе окупатора, био је значајан извор хране за борце а један део дељен је и народу. Настављено је и ликвидирање појединих издајника и слугу окупатора.

Осамнаестог јула 1944. године, 2. чета је учествовала, с деловима Царибродског и Фердинандског одреда, у нападу на Чипровце, село на бугарској територији. Том приликом из села је протерана полиција и заплењено 12 пушака; разбијени

⁴⁰⁾ В. Поттић, н.д., стр. 27. и 28; Димитар Георгијев, *Од септембра до септембра*, Софија, 1982, стр. 277.

су и делови »ловие роте«. Они су на улазу у Чипровце наишли на партизанску заседу, која је ватром из непосредне близине убила командира и неколико војника. Више њих је рањено, а остали су се разбежали и посакривали. Заплељено оружје, муниција, храна и друга опрема једва је стала у једна запрежна кола. У исто време друга група бораца је у млекари запленила већу количину сира и качкаваља.⁴¹⁾

После тих акција, 23. јула, борци 2. чете доживели су сву горчину и суровост ратне збиље. Док су се одмарали на пропланку у Широкиим лукама, четна патрола је стражарно довела Јоцу Николића, једног од најстаријих партизана, брата чувеног првоборца Драгоша Николића (погинуо априла 1944. године у сукобу с бугарском полицијом изнад Пирота).

Иако је био везаних руку, Јоца је безбрижно поздрављао другове мислећи да је реч о некаквом неспоразуму. Озбиљно се забринуо тек када је командир Бора Павловић постројио чету и извео га пред строј. Командир је затим извадио из цепа комад папира и прочитао пресуду војног суда,⁴²⁾ којом је Јоца Николић осуђен на смрт стрељањем, зато што је, после прележане болести више дана остао у селу Бокинцима (наводно због неке жене), као и због још неких самовољних поступака и критизерства. Годинама навикнут да самостално дејствује са пушком у руци, Јоца се, изгледа, није могао прилагодити новој организацији борбе и деловања, која тражи свакодневни организован и стрпљив рад. Ту су, свакако, корени трагичног краја овог храброг борца који, и поред свих личних слабости, није заслужио да му се суди напречац, без саслушања и консултовања бораца.

Када је командир завршио читање пресуде, Чету је најпре захватио тихи жамор, а потом мук. До тада неустрашиви Јоца Николић стајао је скамењен, а онда је, сломљен од бола и неправде, почео да кука, позивајући саборце да гарантују за њега до сусрета са члановима Суда, када ће од њих сазнати зашто на такав начин одлази у смрт. Није разјашњено зашто је Чета остала нема; или ју је казна, прва те врсте у Одреду, затекла неспремну да реагује, или се прибојавала да би се, штитећи га, огрешила о партизанску дисциплину, која је у Пиротском НОП одреду била на завидној висини. Нико од припадника чете није хтео да изврши смртну пресуду. Казну је извршио

Димитар Георгијев, н.д., стр. 288.

⁴²⁾ По свему судећи пресуда није сачувана, нити смо могли наћи било какав други писани траг о овом случају.

Авранов звани Лаза, борац бугарског Фердинандског одреда. Борцима 2. чете та љута рана дуго није зарасла. Дубоко су се кајали и себе осуђивали што нису заштитили свог друга, у кога су до тада веровали. Стално им је пред очима лебдео лик првоборца Драгоша Николића, брата Јоциног, као и то шта ће сутра рећи његовој породици, која је у борби за слободу дала два своја сокола.

ПАРТИЈСКЕ ЋЕЛИЈЕ И АКТИВИ СКОЈ-а

Приликом формирања Пиротског одреда у обе чете су организоване партијске ћелије и скојевски активи. Њелије су у прво време имале три до пет чланова Партије, а активи по 15 скојеваца. Први задаци ћелија и актива били су међусобно упознавање и зближавање бораца и неговање другарских односа. Војничко питање, како се у то време звало, имало је посебан значај у раду ћелија и актива. Најважније је било руковање оружјем. Партијци и скојевци су узимали обавезу да уз помоћ десетара, командира водова и чета, науче у слободном времену борце да рукују оружјем. За кратко време сваки борац је знао да рукује свим расположивим врстама оружја.

Важна је била и припрема бораца за акције, као и радни састанци на којима се критички сагледавало њихово извршавање. Ћелије и скојевски активи су на састанцима указивали на грешке и држање својих чланова, захтевајући да у будућим акцијама покажу већу одлучност и храброст. Једном речју, строго се водило рачуна о оживотворењу тада важеће девизе »чланови Партије и СКОЈ-а први у борби, последњи из борбе«, као и о томе да свуда морају бити узор, пример за углед другима.

У то време се у Одреду мало знало о раду и организовању Партије и СКОЈ-а, па су кроз свакодневну делатност стицана нова сазнања и искуства. Праву помоћ скојевским руководиоцима пружао је Јован Деспотовић Перица, члан ОК СКОЈ-а. Он је давао упутства како да се држе састанци, са каквим садржајем, како да се примају нови чланови итд. Кадгод је био на територији Одред, Перица је са борцима Одред остајао по неколико дана, присуствовао састанцима са секретарима актива СКОЈ-а или четним састанцима актива.

Организациони састанци ћелија КПЈ и актива СКОЈ-а одржавани су и поводом пријема нових чланова. Готово на сваком овом састанку били су на дневном реду критика и самок-

ритика. О изузетно важним догађајима одржавани су хитни и кратки састанци ћелија и актива, на којима се чланство упознавало са тим догађајем, а то је у исто време била и најбоља припрема јединица за успешно извршавање текућих задатака.

Највише чланова Партије и СКОЈ-а било је у командама чета и водова. У јуну и јулу 1944. године знатно је ојачала партијска организација Одредом пријемом младих чланова из редова СКОЈ-а. Испрва су скојевци најпре кандидовани за чланове КПЈ, а касније, стварањем јаке скојевске организације, њихов пријем у Партију вршио се непосредно из СКОЈ-а.

Поред састанака актива СКОЈ-а, одржавани су и четни омладински састанци којима су присуствовали сви омладинци чета. То је била најприкладнија форма да се сваки омладинац искаже, да ставља примедбе, критикује, предлаже и пита, а најистакнутији омладинци су предлагани за пријем у СКОЈ.

Омладински четни састанци имали су и карактер политичких састанака. У извесним тренуцима то је био и облик политичког рада у четама. На њима су саопштаване најновије вести, говорило о значају НО борбе, о савезницима, о борбама на источном фронту, о другим фронтовима, о Другом заседању АВНОЈ-а и његовим одлукама итд.

О деловању партијске и скојевске организације, о садржају и методу њиховог рада старали су се, по функцији, помоћници политичких комесара Одредом и чета. Они су бринули и о партијско-политичком уздизању кадрова, као и о јачању органа народне власти и њиховом деловању у духу одлука Другог заседања АВНОЈ-а.

ФОРМИРАЊЕ БАТАЉОНА

Само двадесетак дана после прве реорганизације Пиротског одреда, свакодневним приливом нових бораца стекли су се услови за нову реорганизацију и прерастање чета у батаљоне. Обавештене преко курира, све три чете су се, 24. јула окупиле на Видличу, изнад Крупца, да би у присуству секретара Среског комитета КПЈ за нишавски срез Предрага Бошковића Павла, и многобројних видличких косача, било обављено свечано формирање 1. ударног и 2. теренског батаљона са по две чете, по 50 бораца.⁴³⁾

⁴³⁾ Казивање Властимир Потиха, Николе Антића, Тодора Војдоновића и др. учесника.

Тада је дошло и до промена у еаетаву штаба Одрета. За команданта је одређен Радосав Јанковић, а за политичког комесара Димитрије Стефановић Нишавац.⁴⁴⁾ Заменик команданта и даље је остао Лазар Китановић, заменик политичког комесара постао је Бора Аранђеловић, омладински руководиоца Душан Јончић Марко, а санитетски референт Ратка Митић.

За команданта 1. батаљона постављен је Божидар Костић Бранко, за политичког комесара Вуле Васић, за заменика команданта Виден Вацић, за политичког комесара Момир Милошевић, за омладинског руководиоца Петар Панчић, за обавештајног официра Димитрије Борђевић, за санитетског референта Емилија Манчић, и за интенданта Милорад Митић.

За команданта 2. батаљона именован је Милован Китановић, за политичког комесара Тихомир Нирић, за заменика команданта Бора Павловић, за заменика политичког комесара Власта Потић, за обавештајног официра Момчило Денковић, за интенданта Светислав Илић и за омладинског руководиоца Новица Манчић.

Командир 1. чете 1. батаљона био је Ранко Јонтић Гроздан, заменик командира Тодор Марић Југовић, политички комесар Тодор Најдановић Јова и заменик политичког комесара Михајло Јововић Марко.

Командир 2. чете 1. батаљона био је Петар Мариновић, заменик командира Станимир Јосиповић Реља, политички комесар Синиша Бирић и заменик политичког комесара Милорад Пејчић Станко.

Командир 1. чете 2. батаљона био је Драгољуб Соколовић, заменик командира Бора Лепојевић, политички комесар Василије Павловић и заменик политичког комесара Србислав Танчић.

Командир 2. чете 2. батаљона био је Радисав Костић, заменик командира Бошко Савић, политички комесар Милорад Мадић, заменик политичког комесара Петар Милићевић.

Упоредо са формирањем штабова и команди, образована су партијска и скојевска руководства батаљона, а у свим четама партијске ћелије и активи СКОЈ-а, који су свакодневне војне и политичке задатке претварали у обавезе чланова Партије и СКОЈ-а и свих омладинаца у батаљонима и четама.

⁴⁴⁾ Дотадашњи командант Зарије Благојевић постављен је за команданта места у Студени, а политички комесар одреда Живан Илић за секретара СК КПЈ за срез нишавски. Помоћник комесара Предраг Илић је прекомандован у 12. српску бригаду.

Прерастање чета у батаљоне Пиротског НОП одреда увеличао је својим присуством и говором Предраг Бошковић Павле, секретар Среског комитета КПЈ за нишавски срез, један од организатора оружаног устанка у пиротском крају, и по речима многих сабораца, најомиљенији руководилац НОП-а у пиротском округу.

У оружану борбу, односно у Сврљишко-нишавски НОП одред, Предраг Бошковић је ступио септембра 1941. Био је то логичан наставак револуционарног пута за који се определио још као ћак пиротске гимназије. Још тада је запажен по револуционарном опредељењу, које је, нарочито у литерарним радовима, отворено испољавао, по бистрини духа, начитаности којом је предњачио, по страсној полемици са онима који су били на супротним позицијама, радикалским, љотићевским и другим. У отворену полемику упустио се и са др Драгољубом Јовановићем, професором универзитета и народним послаником за нишавски срез, на једном предизборном скупу, када је, изненадивши превејаног буржоаског политичара и демагога, разобличио његову тврдњу како се бори за друштво које је као лубеница, унутра црвено, а споља зелено.

»Предраг Бошковић Павле био је страстан борац и руководилац НОП-а нашег краја, велики пропагатор идеја борбе и револуције, којој је припадао и срцем и умом, одлучан и храбар борац, упоран партијски и политички руководилац. Широко, јасан, отворен и недвосмислен, био је добар говорник и, како многи истичу, још бољи саговорник. Тај младић није трпео фразу и личну амбицију, двоумљење и нејасноћу. Својим речима, разложним и убедљивим, а и примером, према коме није било могућно остати равнодушан, он је имао велику моћ утицаја на људе. Као ретко ко, умео је да кроз један или више разговора надахне борце и свог друга великом идејом за боље сутра. Свака његова реч некако сама по себи добијала је тежину, размах и страст, и нико у току разговора с њим није могао да осети да је он тај који више зна, може и уме. Био је прави мајстор да у политичком раду не само наговести догађај, већ и да га објасни и протумачи. Чинио је то на једноставан начин, па је зато био разумљив и јасан. Није требало много да говори да би се схватио и заволео; из њега самог зрачила је вера у оне који су заједно с њим, пре или после њега, били радници, сељаци, ћаци или интелектуалци, ушли у колону да се, мада су стално носили главу у торби, злоупате, гладни, боси, подерани, боре за велику ствар. Многи су могли

да ту борбу напусте, да окрену ћурак наопако, да одрекну послушност, да крену у издају и да се прихвате на изглед лагоднијег живота... Нису то учинили, осим малобројних малодушника, колебљиваца и кукавица, јер су на челу тог легиона храбрих, у његовим првим редовима, делећи зло и добро, имали такве људе какав је био Предраг Бошковић Павле».⁴⁵⁾

Снажан утицај на његов одгој имао је и отац Милан, угледан домаћин и истакнути политичар између два рата, који је од првог дана окупације пркосио Бугарима, па је због тога, као и због сарадње са НОП-ом од 1941. године, хапшен и стављен на муке, да би напослетку, децембра 1943. године, прешао на слободну територију. И остали чланови Миланове породице активно су сарађивали са НОП-ом.

ПРВЕ АКЦИЈЕ БАТАЉОНА

Одмах по формирању, у ноћи између 24. и 25. јула, батаљони су се спустили у Пиротско поље. Први батаљон, с једном четом бугарског Фердинандског одреда, протерао је из Крупца јачу полицијску посаду, која је била утврђена у посебно адаптираној згради. Полицајци су, готово без отпора, напустили утврђење и под заштитом мрака се посакривали. Том приликом борци су запалили зграду општине и архиву, а затим наставили покрет према Падежу, с друге стране међународног пута и добро чуване железничке пруге. У исто време, 2. батаљон је разоружао војну посаду на железничкој постаји код Великог Јовановца и у тој акцији заробио 15 бугарских војника са целокупним наоружањем и опремом, а пругу на неколико места минирао.⁴⁶⁾

После ових акција све јединице Пиротског одреда су се окупиле у Падежу, где је извршена анализа акција на полицијску станицу у Крупцу и железничку постају код Великог Јовановца. Одред је затим прешао на Дренову главу где је, 28. јула одлучено да се 1. батаљон врати на десну обалу Нишаве и дејствује у Високу и Буцаку. Са батаљоном су пошли заменик команданта Лазар Китановић и санитетски референт Ратка Митић. Други батаљон добио је рејон дејства на левој обали Нишаве, у Лужници и на Влашкој планини до Црне Траве. Са 2. батаљоном су остали командант Одред Радосав Јанко-

⁴⁵⁾ Станко Младеновић, *Из скицу за портрет Предрага Бошковића Павла*, »Слобода«, Пирот, 1986.

⁴⁶⁾ Димитар Георгијев, н.д., стр. 299.

вић, политички комесар Димитрије Стефановић, заменик политичког комесара Бора Анђелиновић и омладински руководилац Душан Јончић.

Предвиђено је да Одред не дејствује као целина, већ по батаљонима, који би самостално извршавали борбене задатке, али у сталној међусобној курирској вези. Уз то би се повремено одржавали заједнички састанци, ради израде планова већих акција, које би биле осмишљеније и много боље припремљене. Предност таквог начина дејстава требало је, пре свега, да буде у томе што би јединице дејствовале истовремено на разним удаљеним местима. Непријатељ би губио иницијативу, а његов отпор би био из дана у дан све слабији.

Почетком августа, 2. батаљон је провео велику колону товарних коња и запрежних кола крцатих брашном, пшеницом и кукурузом, прикупљеним преко народноослободилачких одбора и одбора фронта у Петровцу, Војнеговцу, Камнику и Присјану. Храна је била намењена за потребе Команде подручја у Добром Пољу на слободној територији, на којој је није било ни за становништво ни за јединице које су преко ње пролазиле или се на њој задржавале.

Уз пут, колона је у Царев Делу примила и товарије брашна које су прикупили воденичари из Великог Јовановца за потребе Команде места у Студени. У свим селима Лужнице кроз које је пролазио, Батаљон је наилазио на изванредан пријем становништва, што је веома повољно деловало на нове борце. Највише их је обрадовао сусрет са преживелим становницима до темеља спаљеног села Гаре, од којих су чули потресну причу о злоделима бугарских фашиста.

Сусрети у Добром Пољу, где су поред команди јединица НОВЈ биле војне мисије Енглеске, САД и СССР, били су још садржајнији и богатији. Ту је, преко Команде подручја и штаба 22. дивизије, из 2. батаљона упућено више бораца за популарну ударних јединица при Главном штабу Србије и припремљено ново наоружање: пушкомитраљези, митраљези и аутомати, муниција и друга опрема за Пиротски НОП одред.

Седмог августа Батаљон је кренуо из Доброг Поља и преко Студене и Валниша стигао у Стрелац. У свим околним селима деловали су народноослободилачки одбори, одбори фронта, АФЖ-а, омладинских организација и СКОЈ-а. Бугарска власт је из тих села била протерана још 1943. године. Једино је у Камбелевцу још увек владао кметски намесник, под заштитом полицијске посаде. Штаб Одред и штаб 2. батаљо-

на. су, у сарадњи са теренским радницима, сачинили план акције за уништење те полицијске посаде.

Десетог августа, у први сумрак, Батаљон је кренуо према Камбелевцу. На прилазима насељу из правца Љубераће, Александровца и Стола, постављена су обезбеђења, а главнина Батаљона је, тачно у поноћ, кренула у напад на полицијску посаду. Пошто се посада предала, ухваћен је кметски намесник, уништена општинска архива и заплена писачка машина са циклостилом. Полицајци су разоружани и пуштени, под претњом да више не служе бугарским фашистима.

После те акције, 18. августа, у Одред је из Пирота стигао Драган Костић, студент, предратни члан КПЈ, један од најактивнијих чланова првог Одбора народноослободилачког фронта у Пироту, који је 2. маја 1942. године ухапшен и страховито мучен, па је, под батинама, понешто ваљда и признао, али нико због тога није страдао. То тврди и Миша Живковић, који је такође био ухапшен као члан народноослободилачког фронта: »Драган је«, каже Миша Живковић, »пред полицијом одиста био слабији него што смо ми мислили, али је био један од оних који је највише мучен и батинан. Он је, не издрживши муке, и мене 'провалио' али није одао све што је знао. Ја сам му, док сам био на слободи, реферисао о свакој пушци и пушкотраљезу за који сам знао. Драган је био обавештен да сам ја у Градашници разговарао са седамдесетак власника пушака, са три власника пушкотраљеза, са човеком који је скривао шест сандука муниције. Сви су они били спремни да оружје и муницију уступе када им се затражи. Да је Драган то признао полицији, па да су мене притисли, ко зна како бих ја све издржао. Па да су отишли у Градашницу да изврше претрес, нашли би много више оружја и муниције и ко зна шта би све било. Многе би куће, можда, спалили, много људи поубијали. И ја сам Драгану много захвалан што није то рекао«.

Из Петровца је, ипак, стигло писмено упозорење Ненада Младеновића да се Драган слабо држао у затвору и да би на њега требало мотрити. Уместо тога, Драган је одмах лишен слободе. »Сео је«, сећа се Властимир Потић, везаних руку, скрштених ногу, док су пред њим били Радосав Јанковић и Бора Анђелиновић, а мало даље Петар Милићевић и Борђе Златковић, као сведоци, који су били у групи ухапшених активиста НОП-а, и у истом затвору и концентрационом логору са Драганом.

Био сам ирисутан и слушао оптужбе Милићевића који је тврдио да је Драган провокатор НОП-а у Пироту, бугарски шпијун. Борђе Златковић није такве тврдње демантовао. Момчило Денковић и ја, предлагали смо да се случај боље провери и испита. Суд то није прихватио већ је, по кратком поступку, осудио Драгана на смрт. У опроштајном говору пред стројем, Драган је, 18. августа, рекао: »Другови, моја ме КПЈ осудила на смрт због наводно слабог држања у затвору. Чувајте КПЈ као зеницу ока свог. Живела КПЈ, Живео друг Тито, Живела НОВЈ, смрт фашизму', окренуо се и отишао у смрт коју није заслужио«. ⁴⁷⁾

И ту се, очевидно, пренаглило. Да је Суд темељније истражио и проучио случај Драгана Костића, да је консултовао чланове Партије и борце, посебно оне који су заједно с Драганом чамили у бугарским затворима - одлука би, можда, била другачија.

Наредних дана Батаљон се задржао у рејону села Пасјача, Присјана, Сиње Главе и Камика у којима је, сем осталог, одржавао политичке зборове. Најснажнији одјек имао је збор у Присјану, надомак Пироту, на којем је говорио Момир Милошевић, заменик политичког комесара Батаљона, о догађајима на источном и западном фронту, као и о догађајима на југословенском ратишту.

АКЦИЈЕ 1. БАТАЉОНА

Крајем јула 1. батаљон је, уз помоћ теренских радника, премио акцију оштећења свих вршалица које су радиле за непријатеља у Пиротском пољу. Формирано је више десетина група које су 30. јула увече, према плану, извршиле једновремену акцију, поскидале погонске каишеве и онеспособиле вршалице за рад.

После те акције, главнина 1. батаљона, заједно са бугарским Фердинандским одредом, кренула је у Висок где се, 2. августа, код села Гостуше, срела с групом бугарских, војника који су напустили своју јединицу и кренули пут Висока, с намером да се прикључе партизанима. Из Пирота је пошао комплетан вод минобацача (око 40 војника) с командиром, поручником Георги Бањанцалевим на челу. Уз пут су неки од њих напустили групу и кренули куд који, тако да је у Висок стигло

⁴⁷⁾ И поред свих настојања нисмо наишли ни на какав писани траг о овом случају, па смо се ослонили на казивање учесника.

њих десетак са оружјем. Довео их је Вукашин Петровић, учитељ из Топлог Дола. Чим је угледао Вукашина, бугарски партизан Иван Димитров је рекао: »Тај је издао Балканског, Кирића и мене«. Учитељ је најпре порицао, али, после суочења с Димитровим, није имао куд, признао је кривицу за погибију Балканског и Бирића, у заседи код Топлог Дола, августа 1943. године.

После бекства минобацачког вода, бугарски штаб је вешто протурио обавештење да је група њихових војника убачена у партизанску јединицу, да би је изнутра разбила. Нешто због те вести, а нешто и због чињенице да их је довео издајник, замало да нису страдали пребегли војници. Њихов командир је, међутим, успео да докаже да је комунист, те да је бугарски штаб хтео дезинформацијом да им напакости.

Другог августа, 1. батаљон и Фердинандски одред кренули су у бугарско село Клисуру, удаљено више километара од границе, и напали тамошњу Шумску управу. Том приликом заплењено је оружје, два коња и архива. Истовремено су изведене акције у Топлом Долу и бугарским селима Копилову, Длгом Делу и Дива Слатини. Извеле су их, 18. августа, комбиноване јединице Пиротског, Царибродског и Фердинандског одреда. Пошто су извршили основни задатак у Дива Слатини, заменик политичког комесара 1. батаљона Пиротског НОП одреда, Момир Милошевић, упутио се с групом бораца у кућу у којој је била свадба (женио се, како им је речено, потпоручник бугарске војске).

»Ко је младожења«, питао је Милошевић сватове избежумљене од страха.

»Ја сам«, једва је промуцао бугарски поручник.

»Дај оружје!«

»Како ћу да се оправдам?«, питао је, гледајући пиштољ.

»Даћемо ти потврдун«.

Милошевић је на парчету папира написао и потписао да су пиштољ однели партизани.

У Топлом Долу су ухваћена и два сарадника четничког команданта Душана Петровића Бороша, капетана бивше југословенске војске, родом из Топлог Дола. То забитно старо-планинско село, под самим Миџором, једно је од ретких насеља Понишавља у које је повремено навраћао капетан Борош. Иначе, за све време рата, у Понишављу није било четничких јединица. Било је покушаја 1941. па и 1942. године да се ство-

ре четничке организације, али су они пропали Јер становништво није прихватало четнички покрет.⁴⁸⁾

После успешно изведених акција у Топлом Долу и бугарским селима, јединице сва три одреда окупиле су се на Копрену, највишем врху тог дела Старе планине, где је извршена анализа ових акција.

За то време, једна чета 1. батаљона је спречила реквизицију и плачку пољопривредних производа за потребе окупатора. То је учињено у свим селима и сабирним центрима горњег Понишавља. Тиме је знатно паралисан принудни откуп пољопривредних производа од стране бугарских власти.

У току ове акције, једна десетина 1. батаљона се, у ноћи између 17. и 18. августа, сукобила у Крупцу с бугарском војском. У краткотрајном окршају рањен је и заробљен командир 1. чете Ранко Јонтић Гроздан, а лакше је рањен један борац.

У међувремену, негде после 13. августа, група коју су са чињавали Димитрије Стефановић, Душан Јончић, Милорад Живковић, Бранко Живковић и Бора Штука кренула је на Стару планину да ухвати везу са 1. батаљоном и упозна га са одлуком да се врати на терен Лужнице. Уз пут је група извршила диверзантску акцију на железничкој прузи, око два километра западно од Пирота. Том приликом постављене су у колосек једна мина од 18 кг и 12 мина од по пола килограма са хемијским упалачем. Она највећа није експлодирала, јер није био добро намештен детонатор, а свих 12 мањих мина је експлодирало. Због оштећења саобраћај на прузи је био у прекиду 24 сата.

После диверзије, група је наставила пут према Нишору и стигла до Засковаца. На повратку, у Њилану групи су се придружила три добровољца. У селу Барје Чифлику група је наишла на бугарску заседу - срећом нико није страдао од њене ватре, па се убрзо изнад Присјана састала с 1. батаљоном.

На слободну територију недалеко од Пирота, у рејону Падежа, убрзо је стигла и 1. чета 1. батаљона са политичким комесаром Вулетом Васићем и преосталим члановима штаба Одред, који су били с 1. батаљоном. Политички комесар и омладински руководилац Одред стигли су ту нешто раније. Тако су се, ради саветовања, окупиле чланови ужег дела штаба Одред и штабови оба батаљона. Саветовању су присут-

⁴⁸⁾ Током целог рата Пирот и његову околину уопште није захватала масовнија издаја, нити је у том крају било ма каквих квислиншких јединица.

вовали Предраг Бошковић, члан ОК КПЈ и Живадин Илић, есекретар СК КПЈ за нишавски срез. Том приликом разматрано је: развој НОП-а на терену, стање у јединицама, деловање непријатеља и могућности за још одлучније нападе на главна упоришта непријатеља у Ракити, Звонцу, Столу, Љубераћи и Бабушници. Решено је да 2. батаљон, истог дана увече, изврши напад на Ракиту и Звонце, ликвидира полицијску посаду и кмета, извуче из магацина све животне намирнице и пребаци их Команди подручја у Добром Пољу, затим да поседне положаје на правцу Стрелац-Стол, ради прикупљања података о непријатељу.

Првој чети 1. батаљона стављено је у задатак да са делом штаба Одред остане у Падежу и помогне прихватање нових бораца и спречавања реквизиције пољопривредних производа у горњем Понишављу. После акције, све јединице Одред требало је поново да се састану на Дреновој глави, у ноћи између 28. и 29. августа.

Двадесет четвртог августа, у 17 часова, 2. батаљон је кренуо преко Беровице и Царев Дела ка Кусој Врани, где је стигао око поноћи. Ту су извршене последње припреме, и у рану зору, пре свитања, 25. августа, отпочео је једновремени напад на полицијску станицу, седиште кмета и магацин, уз претходно кидање телефонских веза према Сукову, Тумби и Бабушници.

Већ у самом почетку акције све је било решено; полицијска посада је заробљена и разоружана, кмет ухваћен, из магацина извучено више џакова брашна, шећера и других прехранбених производа. После акције, батаљон се повукао у шуму Бачев дел, недалеко од Раките. Ту шуму је у првим преподневним часовима опколила бугарска војска са Тумбе. На свим прилазима били су постављени митраљези и минобацачи, а патроле су непрекидно обилазиле заседе и страже око шуме.

Међутим, до борбе није дошло. Предвече, после заласка сунца, блокада је, зачудо, укинута и бугарска војска се повукла у правцу Тумбе. То је искористио 2. батаљон и одмах кренуо, уз све мере предострожности, ка долини Раките. Курири су упућени у најближе засеoke из којих су довели товарне коње за пренос заплећене хране до Команде подручја у Добром Пољу.

Са 2. батаљоном били су командант Одред Радосав Јанковић и помоћник политичког комесара Бора Анђелиновић.

Они су дводневни боравак батаљона у Добром Пољу искористили за сусрет и разговоре с командантом Пиротског војног подручја Божићем Колићем и штабом 22. дивизије. Од њих су сазнали да се очекује наредба којом ће Пиротски партизански одред бити стављен под команду 22. дивизије, те да ће Главни штаб Србије упутити Пиротском одреду један батаљон састављен од Пироћанаца, који су у седишту Главног штаба отишли из сабирног центра у Падежу да би се наоружали. Обавештени су и да се очекује директива Главног штаба Србије свим јединицама да блокирају бугарске окупаторске гарнизоне, а штабове њихових јединица позову на преговоре и од њих захтевају да се прикључе јединицама НОВЈ и заједно с њима крену у борбу против немачких трупа, или да, уколико то не прихвате, предају оружје и повуку се из Србије и Македоније у Бугарску.

Пошто је примио оружје и опрему за новодошле борце, као и за још једну чету, 2. батаљон је, 27. августа, кренуо ка Лужници. Уз пут је у Студени, у Команди места, добио прецизне податке о непријатељу у Столу и Љубераћи и, у ноћи између 28. и 29. августа, на Дреновој глави, сreo се с 1. батаљоном. Наоружањем које је донео 2. батаљон наоружани су новодошли борци и формиране су још две чете, тако да су батаљони имали по три чете, са по 200 бораца.⁴⁹⁾

БОРБА НА СТОЛУ

Пошто је прикупио податке о непријатељевим снагама у Столу (четрдесетак добро наоружаних полицајаца, чија је станица била опасана бункерима и ојачана са двадесетак војника, коњаника), штаб Пиротског одреда је, 29. августа, сачинио план напада на то упориште. Замисао је била оваква: 1. чета 1. батаљона да врши демонстративни напад из правца Сиње Главе, а онда поступно да се повлачи, како би полицајце извукла из бункера и тиме олакшала јуриш 2. батаљона на бункере; са 1. четом да крену политички комесар Одред Димитрије Стефановић и омладински руководилац Душан Јончић; једна десетина са пушкомитраљезом из правца југоистока, са виса Големи стол, да дејствује на непријатеља који буде наступао ка Сињој Глави; са том десетином да буде Лаза Китановић, заменик команданта Одред; 2. батаљон са 1. и 2. четом да напада упориште у Столу са југозапада, а са 3. четом да поседне

⁴⁹⁾ Подаци на основу сећања учесника.

шумовиту косу према Љубераћи и Александровцу, да би се спречиле непријатељеве интервенције из тог правца.

Тридесетог августа, у рано јутро, све јединице су заузеле борбени поредак на полазним положајима. Почетак напада зависио је од дејства 1. чете 1. батаљона која ће, у складу с директивом Главног штаба, најпре позвати непријатеља да се преда.⁵⁰⁾ Политички комесар Одрета, који је био с 1. четом, послао је посади у Столу, пре зоре, преко кметског намесника, писмену поруку да се до 8 часова преда без борбе, иако се унапред знало да се посада, састављена од окорелих зликоваца, неће предати, већ ће тражити појачање и тако ојачана кренути у противнапад. Тако се и догодило. Чим је стигло појачање, Бугари су најпре снажном минобацачком ватром засули положаје 1. чете 1. батаљона, а затим је њихов стрељачки строј кренуо на Чету. Ова је сачекала да непријатељ приђе на неких педесетак метара, а онда је јуришала и у првом налету заробила десетак бугарских војника. У том тренутку, изненада, у десни бок бугарских снага извршила је напад главнина 2. батаљона, која је до тада била притајена у кукурузима. Предвођени командирима Драгољубом Соколовићем и Радисавом Костићем и усмеравани командама Милована Китановића и Боре Павловића, који су били у стрељачком строју, борци 1. и 2. чете су кренули у напад тако силовито, да бугарски војници нису ни стигли да се бране, него су у паничном бекству остављали пушкомитраље, минобацаче, коње и сандуке с муницијом.

Огласила су се само оружја из бункера у којима су били полицајци, али су и они брзо ућуткани. Иако су се нашли у окружењу, ипак су успели да се, под окриљем следеће ноћи, пробију из обруча и извуку ка Бабушници.

У време најжешће борбе на Столу, 3. чета 2. батаљона уочила је колону камиона на путу из Љубераће према Камбелевцу. На око 800 метара испред положаја Чете, камиони су стали, бугарски војници су сишли са камиона и развили се у стрелце. Пришли су на 500 до 600 метара. Док су се командир Чете Мирко Савић, политички комесар Миша Живковић и заменик политичког комесара Батаљона Власта Потих консултовали када да наредe отварање ватре, непријатељев стрељачки строј је стао и после неког времена кренуо назад.

⁵⁰⁾ Рано ујутро командант Одрета је одлучио да одреди тачно време почетка напада 1. чете. Наречење је упутио по Новичи Стојановићу, извиђачу 2. батаљона. Он је уз пут контузован од експлозије гранате и није стигао да преда то наређење.

Тако је уништено још једно иолицијско упориште на правцу којим је било предвиђено повлачење бугарског окупационог корпуса из Србије. У тој борби, поред 15 мртвих и више десетина рањених и заробљених бугарских фашиста, Одред је запленио три минобацача са минама, шест пушкомитраљеза, више пушака, пиштоља и бомби, 7 јахаћих коња, комплетну комору бугарског батаљона и знатну количину одеће, обуће и санитетског материјала која се затекла код полицијске посаде.

Одред је изгубио једног борца, Васу Пешића из Рсоваца, а петорица су рањени или контузовани, међу њима и руководицац омладине 2. батаљона Новица Манчић, који је остао у болници у Пироту, на лечењу.